

A 175 éves Akadémia megidézése lapelődünk,
az Akadémiai Értesítő egykori közleményeiből.

A Tiszaszabályozás története*

és nemzetgazdasági fontossága

Székfoglalóul előadá ápril 2-dikán 1860. LÓNYAY MENYHÉRT LT.

Lónyay Menyhért (1822–1884) bölcsészdoktor, politikus és publicista. 1849-ben a Szemere-kormány államtitkára, a Földhitelintézet egyik alapítója. 1867 után magyar, ill. közös pénzügyminiszter, 1872-ben miniszterelnök. 1871-ben grófi rangot kap. 1861-től az Akadémia alelnöke, 1871-től haláláig elnöke. A Tiszavölgyi Társulat alapító tagja 1846-ban, majd annak újjáalakítása után 1878-tól elnöke, a parlamentben és a kormányban a Tisza-szabályozás és a víztársulati ügyek nagy tekintélyű pártfogója.

1860. évi akadémiai székfoglalója idején a Tisza-szabályozás munkái már jelentősen előrehaladtak, de a nagy mű még messze volt befejezésétől, s a befejezetlenséggel járó elkerülhetetlen katasztrófák és viták is hátravoltak. Megnyilvánulása mégis fontos, mert az a szabályozás leendő sikerének bizonyosságát hirdette, amelyet a bekövetkező tények később maradéktalanul igazoltak.

Vágás István

Midőn első alkalommal van szerencsém a tisztelt Akadémia előtt szót emelni, bocsánatot kérek, hogy beszédemben nem szorosan tudományos tárgy előadásával foglalkozom. – Azonban úgy hiszem, a tárgy, melyet választék, tudományos tekintetben is bír annyi érdekléssel, hogy ezen tisztelt Akadémia becses figyelmét kiérdemlendei már azért is, mert egy hazai nagyszerű vállalat körül szerzett tapasztalatok eredményeit mutatja fel, oly vállalatéit, melyet hazai erők kezdeményeztek, folytattak, és Isten segítségével sikerteljesen be is végzendenek. E tárgy a Tiszaszabályozása.

Érzem ugyan, hogy ezen fontos tárgy kellő kifejtésére nem oly szűk tér igényeltetik, mint a mit egy akadémiai beszéd megenged – melynek meg vannak az idő és türelem által szabott korlátai –; s így csak a főbb momentumok érintésére kell szoritkoznom: de felbátorított – e tárgyat itt a tisztelt Akadémia előtt hozni szóba – más akademiák példája, hol minden nagyszerű munkálatok, melyek honuk terén foganatosítottak, éber figyelemmel kísértetnek, s a tudomány számára nyert tapasztalatok feljegyeztetnek. Ezen tárgyról értekezni kötelességérzet rendelé már azért is, mert valljuk meg az igazat, akkor, midőn más, tapasztalatokban és eredményben sokszorta gazdagabb nemzetek a tiszai

* Rovatunkban a szöveget az eredeti írásmóddal közöljük.

munkálatokhoz képest kisszerű munkálatok sikerével kérkednek, és azokat sokszoros tudományos vitatások tárgyává teszik: e mind anyagi mind tudományos tekintetben valódi nagyszerű eredményt még honfiaink is alig, a külföld pedig éppen nem ismeri.

Végtelen fontos eredményeket mutatott pedig fel a Tiszaszabályozás, mert:

Megmutatta mindennek felett, hogy nemzetünkben van egy józan kitartó, következetes és fáradhatatlan, életrevaló társulati munkásság, mely bármely körülmények, gyakran zsiibasztó befolyások között is, a végcél felé lankadatlanul törni képes volt;

Megmutatta, hogy műtani kivitelt illetően is vannak hazai tehetségeink, melyek bármely nagyszerű vízi vállalattal mérkőzhető vállalatot tervezni, s következetesen kivinni tudnak;

Fontos tapasztalatokkal gazdagítá a vízépítészeti tudományt; s

Végre nemzetgazdasági tekintetben e hazának, – annak legtermékenyebb és legnevezetesebb részében, – mondhatjuk szívében, aránylag nagy, egy kis királysággal felérő tért mentett és mentend meg, és adand át a nemzeti földmívelési iparnak, hogy az idővel a nemzeti készítés és jobblét hathatós tényezőjévé válják.(...)

Tiszánk lassú – de mély medrű – tekervényes folyásával talán a világ legszeszélyesebb folyamaihoz tartozik, mély – s hajózási tekintetben oly – csatornát képez, mely még a legszárazabb nyáron is elegendő vízzel bír; azonban a ki nem ismeri természetét, s csak a nyári csendes időben nézi szerény és nyugodt folyását: alig fogja hinni, hogy – ha sebesen duzzadó árával előtör: gyorsan túl hágya partjait; a védgátak elkészülte előtt pedig mint tenger borítá a nagy síkságot, s egy több mint 200 geogr. □ mérföldet tevő termékeny területet tartott szeszélyes uralma alatt.

Milyen volt a Tisza völgye századok előtt: arról biztos adatokkal nem bírunk^{*)}, azonban azon meggyőződésben lehetünk, hogy e folyam akkor is vízárral borítá síkságunkat; de viszont a felsőbb Tisza vidékén – oly téreken – melyeket a Tisza árja minden évben több mint fél öles magasságra borít, – láthatunk úgynevezett bogár-hátra szántott földeket, melyek kétségkívül bizonyítják, hogy ott valaha bizton szántható térek voltak, s az ily helyeken levő több százados tölgyek – a mocsár-tölgy fajból – ezen időt több század előttinek gyanítatják.

Annyi minden esetre bizonyosnak látszik, hogy midőn még hegyes vidékeink nagyobb, úgy szólván, rengeteg erdővel voltak borítva: az eső és hóvíz oly gyorsan, mint most – le nem szaladván, az áradások leginkább a felső Tiszánál oly gyakoriak és nagyon nehezen lehettek.

Nem csuda, hogy szegény hazánkban – mely annyi mostoha időket élt; mely folytonos harcok közt – a keleten – a polgárisodás s keresztyénség védbástyája volt; mely majd két századon keresztül viselte a török jármot, – akkor, midőn más nemzetek a műveltség- és anyagi kifejlődésben gyors lépetekkel haladtak, nem gondolkozhattak komolyan a Tisza árjai elleni védelem nagyszerű munkájának megindításáról. Első nyomát látjuk e szándéknak VI. Károly német császár s magyar király uralkodása alatt. Az 1722-diki országgyűlésre a Tisza szabályozása iránt tervezet adatott be, mely kapcsolatba volt hozva egy nagyszerű csatornázási tervvel, mely szerint a Tisza felesleges vizei egy részt a Tokajon alúl fekvő Dob helységétől a hajdú városoknak és Debreczennek, – magába véve a Körösök vizét – Csongrádig vezettettek volna le; más részt kiterjedt a csatornázási terv a Tiszát és Dunát összekötő csatornára, és a Balaton s Fertő tavaknak a Dunába való levezetésére, de Szirmay állítása szerint e tervek az országos levéltárban feledékenységnek átadva hevernek. Azonban ezen országgyűlésre beadott tervezet vezetett annyi eredményre, hogy az

^{*)} Minden régebbi leírások – a Tisza völgyét illetően – tökéletlenek; annyi azonban bizonyos, hogy évezredet haladó iratokban a Tisza, mint tekervényes folyam, a Tisza völgye, mint árvízjárta mocsárokkal telt térség festetik. 449-dik évben II-ik Theodozius által Attilához küldött követséggel utazott Priscus rhétor így emlékezik róla; sőt Ammianus Marcellinus is leírja, hogy a Tisza csavargós és mocsárokat nevelő folyam. (...)

1723-diki országgyűlésen hozott törvény 122-dik §-ában meghagyatott a helytartóságnak, hogy az ország felvirágzására külföldi mérnökök által csatornázási stb. terveket készíttesen.

Már ezen idő előtti korból ismerünk egy részletes vízi munkálatot, melyet 1646-ban Rákóczy György velencei és belga mérnökök terve szerint Zemplén megyében készítettett, és egy Tárkánynál a Tiszából kijövő – a Karcsva medrének felhasználásával Tokajig menő hajózható csatorna volt, mely által ott, hol még az előtti években haszonvehetlen ártér terjedt, s még most is ingoványok léteznek, kellemes művelhető térek léteztek.

A múlt század második felében – különösen Mária Thérézia, és József császár idejében – főleg az 1772-diki rendkívüli áradás következtében komolyan gondolkodtak a Tisza szabályozásáról, sőt nyoma van annak is, hogy Hollandból jött vízépítészeti mérnökök részletes terveket és javaslatokat készítettek; azonban – a Béga- s később a Ferencz-csatornát kivéve – nagyobb szerű munkálatok nem történtek. Még e század elején Torontál megye, az 1816- és 1817-diki rendkívüli árvizek alkalmával is tapasztalt vészes következményeket legalább a vidéken elhárítani akarván, szinte 25 évig dolgoztatott köz erővel azon védőtöltéseken, melyeknek segélyével hazánk ezen része a szárazföld legtermékenyebb földművelési vidékévé alakult át.

Az általánosan és egészben létesítendő szabályozási munkálatokra nézve az első alap a feledhetetlen emlékü József nádor által vettetett meg, ki a só felemelt árából annyi alapot eszközölt, melyből mind a Duna, mind a Tisza, egy – a magyar helytartó tanácsnak alárendelt, mappatio nevezete alatt ismert – mérnöki hivatal által, igen pontosan és részletesen felmértetett. Ezen nagy munka által oly részletes, pontos, és tökéletes adatok gyűjtettek össze, hogy az azt szemlélő külföldi mérnöki tekintélyek által is a maga nemében olyannak ismertetett el, a milyennel Európa egy folyama sem bír.

Midőn már ezen becses előmunkálatok – több mint 12 évi munkásság után egészen hazai erők által – elkészültek, és alkalmat adtak sok ifjú mérnöki tehetség kiképzésére: közbejött az 1844-diki és 1845-diki rendkívüli árvíz; a nagy pusztítás, – melyet okozott mindenütt a Tisza mentén, sőt az egész országban is – a Tiszaszabályozás nagyszerű munkájának erélyes megindítása iránti általános óhajtást ébreszté fel.

Előbb is történtek ugyan egyes kisebb munkálatok, melyek közt legeredményteljesebb volt – mint említők – a Torontál megye által emelt töltés, és a Tokajon felül fekvő megyék által készített kisszerű, és csak kisebb áradatok ellen védő úgynevezett megyei töltések, s egyes, a só felemelt áralapból készített, és rendszerint nem sikerült, átmetzsések. Azonban egybehangzó egészbeni folyam-szabályozásról még addig komolyan szó nem volt. Annak munkába vételéről ugyan már az 1790/1. évi 67 t. cz. s az 1807:17. t. cikktől fel az 1840. évi 10. t. cz. és 1844. évi 9. t. cikkgig folytonosan intézkedtek a folyók szabályozásáról, sőt 1842. és 1844-ben munkálkodó országos választmányok komolyan foglalkoztak azzal: mind e mellett a megindításra nézve valósággal semmi sem történt, míg nem az 1845-diki rendkívüli árvíz után József nádor ezen év június hava 12-dikén a Tiszaszabályozás tárgyában a helytartó tanács néhány tagjaiból és e célra meghívott tiszai birtokosokból álló értekezletet tartatott, melyben már akkor a magyar helytartósághoz a közlekedési osztály elnökéül kinevezett Széchenyi István gróf részt vett, és ekkor ezen fontos ügy életbe léptetését és vezetését – őt oly kitünően jellemző erélyvel, fáradhatlan buzgósággal, kitűréssel és gyakorlati tapintattal megindítá.

Csak a ki eleven emlékében tartja hazánk akkori autonomicus megyei életét, azon személyes szabadságot, melyet hazánk birtokosai élveztek, azon kölcsönös respectálását a különböző érdekeknek, azon jogot, melyel mindenki birt az őt érdeklő tárgyakhoz szállani oly mértékben, minővel egy nemzet alkotmánya sem volt szerencsés bírhatni, itélheti meg, hogy az egész Tisza völgyét – mely 22 külön törvényhatósághoz tartozott – egy közös nagyszerű munka kiviteléhez rövid hónapok alatt egyesíthetni oly kitünő és gyakorlott tapintatú egyéniség kívántatott, mint gróf Széchenyi, és azon közösségi hazafiúi érzet, s önkormányzati józanság, mely nemzetünknek annyi századon keresztül egyik fő jellemvonásához tartozott.

Miért jellemezzem tovább gróf Széchenyink e téren kifejtett tevékenységét éppen ezen tisztelt körben, a magyar tudományos Akademiában, hol annyian vannak még, kik élő tanúi annak, mily erélyvel és tevékenységgel tudott ő a legszentebb hazafiúi érzet által lelkesítve kezdeményezni, a kezdeményezettet nagygyá nevelni, és erősíteni? Hiszen azt is, hogy nemzetünknek már évtizedek előtt megalapított akadémiaja – mely még a visszás körülmények súlya alatt is képes volt a szellemi haladás- és nemzeti erősödésért oly kitűnő sikerrel működni – neki köszönhetjük.

A végzet hatalma megengedé indítani gr. Széchenyinek e nagyszerű munkát; de az alap, melyre fekteté, erősebb volt, hogysen, midőn már azt tovább nem vezetheté, végkép megszűnt volna; és mi, kik, mihelyt lehetett, ismét elfoglalók azon helyet, melyre ő állított, hogy bevégezni segítsük, a mit kezdeményezett; úgy hisszük, ez által egyszersmind hálánk egy kis részét rövök le íránta, kinek a haza és mindnyájan annyival tartozunk.

Széchenyi elve levén semmit nem erőltetni, de a szabad vitatás által elébb előkészíteni, kifejteni és érlelni: azzal kezdé működését, hogy kiadta „Eszme-töredékek különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg” című munkáját, melynek szellemét illetőleg szabad legyen a következő pár sort idéznem, melyeket most is nem lehet eléggé minden magyarnak emlékébe hozni:

„Hogy Magyarország különös virágzásra emelhető: arról nem kételkedik senki, ki e hont ismeri. De hogy vajjon a magyarfaj képes-e, s fogja-e e hont legmagasb virágzásra emelhetni: azon igen sokan kételkednek. Hazudtoljuk meg ezeket, s legyünk meggyőződve, hogy kézfogás, vállvetés s bölcsesség által nincs oly szövevényes körülmény és viszony, mely közt üdülni ne lehetne.”

Egyszersmind azon gyakorlati szempontból indulván ki, hogy annak, a ki valamely ügy lelkiismeretes vezetését magára vállalá, első mulaszthatlan kötelessége megismerkedni a hely színén a létező viszonyokkal, a tényező személyességekkel: azonnal beutazta a Tisza völgyét.

Ezután, hogy az érdekeltek magok hozzászólhassanak, és intézkedhessenek saját ügyeikben: 1846-dik évi január 19-én Pestre hívta össze a már körűtja alkalmával az 1840.: X. t. cz. értelmében keletkezett társulatok és érdekelt helyhatóságok képviselőit.

Ezen első gyűlés alkalmával vettetett meg alapja a szabályozásnak. Kimondatott, hogy az 1840.: X. t. cz. értelmében a tiszavölgyi társulat megalakult; az ügyek egységes vezetésé végett megválasztatott a központi választmány, és egy tiszai szerződés iratott alá¹⁾, melyben meg voltak határozva a jövődöbéli működések alapelvei, t. i. hogy a szabályozási költségek az érdekelt birtokosok által birtok és nyerendő haszon arányában fizetessenek.

1846-ban aug. 3-dikán tartatott Debreczenben a második nagy gyűlés, mely a társulati belszerkezetet illetőleg a főbb elveket felállítá, a rendezés részleteit az időre bizá, midőn a társulat a gyakorlati téren szerzett tapasztalatok után biztosabban járhat el; addig is gróf Széchenyit és a központi választmányt hatalmazá fel a rendezési szabályok ideiglenes felállítására.

A központi választmányt Széchenyi S. Patakon hívta össze, hol a társulat technicai, pénzügyi és beligazgatási ügyeinek rendezése dolgoztatott ki.

Ezen augusztus végétől fogva gr. Széchenyi, és a központi választmány a vidéki társulatok megalakításához fogtak; Dobon, T. Füreden, T. Beőn, Szentes- és Csongrádon, Szegeden, Ó-Becsén és Tittelben a megalakulást maga Széchenyi eszközölte; Ondova és Topoly vidékén, Bodrogközön, Hegyalján, Felső-Szabolcsban, és Beregben a közp. választmány tagjai jelenlétében hasonlóképp megalakultak a vidéki társulatok.

¹⁾ A Tiszaszabályozás megindítására nézve legfontosabb lépés volt ezen szerződésnek aláírása, mert ez volt a kezdet valóságos első határozott lépése; de nevezetes már azért is, mert ebben ki vannak fejezve azon egészséges gyakorlati és méltányos elvek, melyekre természetszerűleg és az adott viszonyok szerint a munkát helyezni kellett; ezért mellékletben közlöm e szerződést, az első aláírásokkal egész terjedelmében.

Már 1846-dik év sept. havában a munkálatok tetteleg megkezdettek, gr. Széchenyi szavai szerint az ásó- és kapához a Tisza különböző vonalain leelőbb az alsó-szabolcsi víz-szerkezetben Dobnál nyúltak, mely gát a társulat által, midőn egészen bevégeztetett, ünnepelesen Széchenyi-gátnak neveztetett.

(...)

Ily körülmények közt, midőn a szabályozási munkálat mind inkább sikeresen kezdődött kifejlődni; s a társulati működés – a közp. bizottmány s különösen a technikai osztály erélyes vezetése és ellenőrködése mellett – mindenütt nagy eredményeket mutatott: jelent meg 1855-ben egy felsőbb rendelet, mely a Tisza azon mellékfolyóit, – hol már a társulati munkásság kezdett kifejlődni, s hol e vidékek eleitőlfogva a tiszavölgyi társulathoz tartoztak, s annak kiegészítő részét képezik – kiszakítván a közös kapocsból, mindenik az illető egyes helytartósági osztály alá helyeztetett, és így megszűnt azon egység, mely minden ily munkálatok tervezete és kivitelénél annyira kívánatos; különböző kormánytestületek vevén át a mellékfolyók szabályozásának vezetését és külön mérnöki hivatalok készítvén a terveket, midőn egyik mellékfolyó szabályozása alig haladt: a másiké – hol a hivatalnokok ezen ügy iránt előszeretettel viselteknek – közmunkaerővel folytattatik.

Még inkább meglepte a Tisza völgye érdekelteit az 1856-dik évi oct. 9-én kelt patens, mely ismét új rendezést állít fel; tehát a vállalat keletkezése óta a harmadikat.

(...)

Az 1856-dik évi harmadik rendezés – mint a bevezetésben mondatik „a tiszaszabályozási munkálatok szoros összefüggése, – jövőre nézve azok vezetésegységét és felügyeletet illetőleg – különös intézkedést tesz szükségessé, és a Magyarországra, s a szerbbánáti vajdaságba behozott politikai szervezés folytán” a munkálatok vezetését s a felügyeletet a polit. országos hatóságokra bizza: tehát, – miután a Tisza völgye a kassai, nagyváradai, budai, és temesvári helytartóságokban fekszik – a patens bevezetésében említett egymásközi szoros egybefüggés végett, az 1. §. szerint 4 helytartóság s illetőleg annyi megyei hatóság közt, a hány a Tisza völgyén fekszik, osztatot meg. De a legfőbb vezetés gyakorlása is a belügy-, kereskedelem-, ipar- és közmunka ministerium által mindeniknek saját hatásköréhez képest osztatot fel.

Egyedül a műtani ügyekre nézve állítottatott fel saját központi igazgatóság Budán, mely a politikai hatóságok, – tehát 4 helytartóság útján – a kereskedelmi miniszterium alá rendeltetett.

Ezen harmadik rendezés, – mely a Tisza-szabályozás kivitelét 3 miniszteriumra, 4 helytartóságra, és annak minden tiszamenti megyei hatóságaira bizza, – részletesen átalakítá a vidéki társulatok belsejkezetét, melyek ezután consortium nevet nyertek; ez által VI. technikai osztály állítottatott fel, valóságos építészeti hivatalok, melyekbe beolvadtak az eddigi társulati mérnökök.

(...)